

І.І. ЧОРНЕЙ, А.І. ТОКАРЮК, В.В. БУДЖАК

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
вул. Федьковича, 11, м. Чернівці, 58022

ПОШИРЕННЯ ТА ОХОРОНА *TAXUS BACCATA* L. НА БУКОВИНІ

ключові слова: *Taxus baccata*, поширення, охорона, Буковина
key words: *Taxus baccata*, prevalence, protection, Bukovyna

I.I. CHORNEJ, A.I. TOKARJUK, V.V. BUDZHAK

**THE DISTRIBUTION AND PROTECTION OF *TAXUS BACCATA* L. IN
BUKOVYNA**

Yuriy Fedkovich Chernivtsy National University
11 Fedkovich str., Chernivtsy, 58022, Ukraine

Based on generalization the data from literature, herbarium collections and author's own investigations are represented on the area of spreading for *Taxus baccata* L. in the Bukovyna region. Information about the new discovered habitats of *T. baccata* on the territory of Bukovyna is given. Authors suggest protecting all the natural *T. baccata* within the whole area of distribution.

Серед раритетних видів флори України особливої уваги заслуговує третинний релікт *Taxus baccata* L. В Україні цей вид відомий з Карпат (східна межа поширення) та Криму, а загальний його ареал охоплює Західну та Південно-Східну Європу, Середземномор'я, Близький Схід, Північний Іран і Кавказ [12, 18, 23, 24]. Польський ботанік П.Контний на підставі аналізу архівних матеріалів констатує, що ще в XVIII ст. *T. baccata* досить широко траплявся в Карпатах над Черемошем і на Буковині й був об'єктом інтенсивної експлуатації заради цінної деревини (цит. за С.М.Стойком [21]). Це призвело до того, що зараз *T. baccata* належить до рідкісних видів і трапляється в регіоні в ізольованих популяціях або поодинокими особинами у складі угруповань. У зв'язку з цим вид уключений до Червоних книг України [24] та Польщі [26], Червоних списків Румунії і Словаччини [17].

Важливим завданням популяційного підходу до вивчення рідкісного фітогенофонду та організації його ефективної охорони є інвентаризація місцезнаходжень ізольованих популяцій кожного з раритетних видів.

Нами проаналізовані літературні дані щодо поширення *T. baccata* на Буковині, протягом 1998-2002 р.р. обстежені всі відомі місцезнаходження цього виду в регіоні та виявлена низка нових. Нижче наводимо результати цих досліджень.

Перші відомості про знаходження *T. baccata* на Північній Буковині наводить Е.Цопа [27]. Він виявив цей вид у таких локалітетах: уздовж потоку Тисовець (тепер урочище Тисовий яр) та в урочищі Вовчий яр між селами Великий Кучурів і Глибочок Сторожинецького р-ну; урочищі Великі Маркуші біля с. Гільча та в урочищах Букова, Скеля Довбуша, Палтін і Заломниця поблизу с. Кошуя (зараз обидва населених пункти приєднані до с. Банилів-

Підгірний Сторожинецького р-ну). Автор указує на наявність як вікових дерев тиса (зокрема про знахідку пня тиса діаметром до 50 см), так і підросту.

Наступна згадка про знаходження *T. baccata* на Буковині є в роботі М.І.Юзьківа [25], присвяченій характеристиці місцевиростання цього виду в урочищі Княздвір біля м. Коломия. Тут вказано, що поодинокі особини тиса ростуть у Путильському й Вижницькому ДЛГ.

Одразу кілька публікацій, присвячених поширенню цього виду на Буковині, з'являються 1960 року. З.Н.Горохова [3], описуючи ліси Чернівецького ДЛГ, зауважує, що в околицях с. Глибочок є ділянка букового лісу, в якому у складу 1 й 2 ярусів трапляється *T. baccata*. Дерев тиса тут віком 80-140 років, висотою 6-9 м і діаметром 20-23 см, а на 1 га припадає 1,5 тис. підросту. Детальну геоботанічну характеристику цього оселища наводять З.Н.Горохова та Ю.Р.Шеляг-Сосонко [8] – особливості рельєфу, характер ґрунтів, бонітет деревостану, видовий склад і характеристику деревного й трав'яного ярусів, підліску й підросту угруповань у складі яких росте *T. baccata*. О.В.Гиндич [2], описуючи цей локалітет, указує, що тут росте 265 дерев *T. baccata* різного віку й розміру та наводить результати вимірів морфометричних показників усіх цих дерев: діаметру кореневої шийки й загальної висоти (середні значення відповідно 11,0 см і 4,2 м) і таксаційного діаметру 49 особин (середній показник 11,6 см). Він зауважує, що насадження занедбане, багато дерев тиса пошкоджені, суховершинні або багатoverшинні.

Ще в одній публікації З.Н.Горохової та Ю.Р.Шеляг-Сосонка [9], крім характеристики місцевиростання *T. baccata* в урочищі Тисовий яр, наведено також геоботанічну характеристику місцевиростання цього виду в урочищі Великі Маркуші біля с. Банилів-Підгірний, про яке згадував Е.Цопа [27].

1964 року М.І.Котов [15] у переліку рідкісних та ендемічних рослин флори України наводить *T. baccata* і вказує на його знаходження в Чернівецькій обл. З.Н.Горохова, Т.І.Солодкова та З.С.Заєць [6], наводячи геоботанічну характеристику лісів Прут-Сіретського межиріччя, виділяють в околицях с. Глибочок бучини з участю *T. baccata* – мертвопокровну з хвощем зимуючим та дубову бучину мертвопокровну з тисом. С.М.Стойко [20] в переліку заповідних об'єктів Буковини наводить резерват *T. baccata* в урочищі Тисовий яр між селами Глибочок і Тисівці й зазначає, що тут збереглося близько 100 дерев тиса.

1965 року З.Н.Горохова та Т.І.Солодкова [4], характеризуючи лісову рослинність Буковинських Скибових Карпат, наводять нове місцезнаходження *T. baccata* – кв. 32 Красноільського л-ва Сторожинецького ДЛГ.

1966 року З.Н.Горохова та Ю.Р.Шеляг-Сосонко [10] в переліку місцезнаходжень *T. baccata* наводять новий локалітет з околиць с. Лопушна Вижницького р-ну (урочище Кошман), зауважуючи, що тут з 6 дерев *T. baccata* залишилося 5. Вони відзначають, що кількість місцезнаходжень цього виду зменшується, він відсутній у кількох пунктах, на які вказував Е.Цопа [27], за останні роки частина дерев зрубана, тому окремі його місцезростання перебувають під загрозою знищення.

З.Н.Горохова та А.Й.Швиденко [7], описуючи зелені зони Буковини, дають коротку характеристику місцезростання *T. baccata* з околиць с. Глибочок (урочище Тисовий яр).

С.М.Стойко [21], аналізуючи охорону реліктових та ендемічних видів Український Карпат, відзначає, що *T. baccata* в незначній кількості поширений у Путильському та Вижницькому лісокомбінатах Чернівецької обл. і, зокрема, згадує урочище Тисовий яр біля с. Глибочок.

З.Н.Горохова та Т.І.Солодкова [5] в монографії, присвяченій геоботанічній характеристиці лісів Буковини, наводять стислі описи букових лісів з участю *T. baccata* з околиць с. Глибочок та ялиново-ялицево-букового лісу з околиць с. Лопушна (урочище Кошман), де росте 5 дерев *T. baccata*, а також звертають увагу на необхідність збереження дерев і підросту цього виду, які є в цьому урочищі та у кв. 32 Красноільського л-ва.

Ю.Дзундза у 1972 р. [11] серед найбільших осередків знаходження *T. baccata* в західних областях України відзначає урочище Тисовий яр в околицях с. Глибочок.

Стислу характеристику цього урочища наводить Т.І.Солодкова [19], описуючи бучини Буковинського Прикарпаття, які підлягають охороні. Вказана повнота деревостану урочища, висота, вік і діаметр дерев тиса, зазначено, що кількість підросту останнього становить 2,5 тис. на 1 га. Короткі дані про резерват Тисовий яр наводить і С.М.Стойко [22], описуючи ботанічні резервати та пам'ятки природи Чернівецької обл.

1980 року З.С.Заєць, Т.І.Солодкова та С.М.Стойко [13] наводять дані про новий локалітет *T. baccata* в урочищі Чемернар біля с. Долішній Шепіт Вижницького р-ну (кв. 46 Чемернарського л-ва Берегометського лісокомбінату), де виявлено кілька особин цього виду, та досить детально характеризують резерват Тисовий яр, відзначаючи, що цей заповідний масив знаходиться в доброму стані.

В “Красной книге СССР” [16] у переліку ділянок, де росте *T. baccata* в Карпатах наводиться урочище Тисовий яр у Чернівецькому ДЛГ. Подібні дані наведено в “Хорологии флоры Украины” [23], “Зеленой книге Украинской ССР” [14] та “Червоній книзі України” [24].

В.І.Вайнагій, В.І.Стефанік і М.К.Якимчук [1] зауважують, що рештки тисових лісів на Буковині трапляються в околицях с. Глибочок (урочище Тисовий яр), сіл Лопушна та Долішній Шепіт Вижницького р-ну. Решта місцезнаходжень не згадуються.

1995 року знову було відкрите місцезнаходження *T. baccata* в урочищі Вовчий яр, про яке Е.Цопа згадував ще 1932 року. Це сталося у зв'язку зі зверненням працівників Сторожинецького військового лісгоспу у природоохоронні органи з ініціативою створення пам'ятки природи в цьому урочищі. Воно розташоване неподалік від Тисового яру (≈ 4 км) і тут компактно на великій ділянці (0,2 га) росте понад 50 особин *T. baccata*.

У 1998-2002 р.р. під час флористичних досліджень у Буковинських Карпатах і Прикарпатті нами виявлені нові місцезнаходження *T. baccata*: околиці с. Глибочок, кв. 2 Сторожинецького військового лісгоспу (1 дерево); західні околиці с. Лопушна, Лопушнянське л-во: кв. 14 (урочище Думеньків) – росте 2 дерева, кв. 21 (урочище Антофіївське) – росте 2 кущі, кв. 30 (урочище Глигул) – росте 3 дерева та в урочищі Лекече на г. Магурі (один куш); біля с. Банилів-Підгірний: у долині р. Думитриця урочище Палтін – 1 дерево, кв. 32 Банилівського л-ва (1 дерево); у долині р. Гільча, кв. 10, 16, 18, 24 Гільчансь-

кого л-ва поодинокі особини та в околицях смт. Красноільськ: одне дерево в урочищі Імаж поблизу Красноільська та 3 кущі в кв. 25 Красноільського л-ва. Під час обстеження урочища Кошман виявлено 7 дерев *T. baccata*.

Крім того, за усними повідомленнями працівників лісництв поодинокі особини *T. baccata* ростуть в околицях с. Усть-Путила Путильського р-ну.

Нижче наводимо загальний перелік усіх відомих локалітетів *T. baccata* на Буковині.

Буковинське Прикарпаття

Сторожинецький район: 1) Урочище Тисовий яр між сс. Глибочок і Великий Кучурів Сторожинецького р-ну, кв. 10-11 Кучурівського л-ва Чернівецького ДЛГ, 5.08.1957, Ю.Шеляг-Сосонко, З.Горохова (CHER); 10.08.1959, З.Горохова (CHER); 27.05.1975, З.Заєць (CHER); 2.06.1998, І.Чорней, В.Буджак, В.Гаврилюк, А.Токарюк (CHER); [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 27]; 2) між сс. Глибочок і Великий Кучурів, Сторожинецький військовий лісгосп, кв. 12-13, урочище Вовчий яр, 11.08.2000, І.Чорней, В.Буджак (CHER); [27]; 3) с. Глибочок, Сторожинецький військовий лісгосп, кв. 2, 11.08.2000, І.Чорней, В.Буджак (CHER); 4) смт. Красноільськ, Красноільське л-во міжколгоспного лісгоспу, кв. 38, урочище Імаж, 19.04.2001, І.Чорней.

Буковинські Карпати

Сторожинецький район: 1) с. Банилів-Підгірний, Гільчанське л-во, кв. 7, хутір Гільча, над потоком Великі Маркуші, 16.06.1962, З.Горохова (CHER); 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 26.05.2000, І.Чорней, В.Буджак (CHER); [8, 9, 10, 27]; 2) с. Банилів-Підгірний, Гільчанське л-во, кв. 10, 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 3) с. Банилів-Підгірний, Гільчанське л-во, кв. 16, 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 4) с. Банилів-Підгірний, Гільчанське л-во, кв. 18, 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 5) с. Банилів-Підгірний, Гільчанське л-во, кв. 24, 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 6) с. Банилів-Підгірний, Банилівське л-во, кв. 32, г. Палтін, 10.08.1999, І.Чорней (CHER); 7) смт. Красноільськ, Красноільське л-во, кв. 32, 28.06.1961, З.Горохова (CHER); [4, 10]; 8) смт. Красноільськ, Красноільське л-во, кв. 25, г. Палтін, 13.09.1999, А.Токарюк (CHER).

Вижницький район: 1) с. Лопушна, Долішньошепітське л-во, кв. 34, урочище Кошман, 22.07.1999, І.Чорней, В.Буджак (CHER); [1, 5, 10]; 2) с. Лопушна, г. Магура, урочище Лекече, 4.08.1999, І.Чорней (CHER); 3) с. Лопушна, Долішньошепітське л-во, кв. 14, урочище Думеньків, 4.08.1999, І.Чорней (CHER); 4) с. Лопушна, Долішньошепітське л-во, кв. 21, урочище Антофіївська, 4.08.1999, І.Чорней (CHER); 5) с. Лопушна, Долішньошепітське л-во, кв. 30, урочище Гличул, 4.08.1999, І.Чорней (CHER); 6) с. Долішній Шепіт, Чемернарське л-во, кв. 48, [13]; 7) с. Фальків, Фальківське л-во, кв. 41 (усне повідомлення).

Путильський район: 1) с. Усть-Путила, Усть-Путильське л-во, кв. 13, 19 (усне повідомлення).

У перших публікаціях про *T. baccata* на Буковині всі автори наголошують на необхідність взяти на облік усі місцезнаходження *T. baccata*, у тому числі й окремі дерева, забезпечити їх охорону та створити умови для природного поновлення виду.

Як відомо найкращим способом індивідуальної охорони відів є заповідання їхніх місцезнаходжень. Першим було взято під охорону найбільше й найвідоміше місцевиростання *T. baccata* на Буковині в урочищі Тисовий яр. 24.02.1964 р. рішенням Чернівецького облвиконкому тут створена ботанічна пам'ятка природи місцевого значення площею 2 га, що значно менше площі місцезростання. 1979 року її територія збільшена до 10,0 га, а 1981 року вона оголошена загальнодержавною. 1979 року взято під охорону місцезнаходження в урочищі Кошман, а 1996 року – в урочищі Вовчий яр. Тут створені ботанічні пам'ятки природи місцевого значення площею відповідно 3,0 і 0,2 га. До тепер не охороняються друге за площею місцезнаходження *T. baccata* на Буковині в урочищі Великі Маркуші та поодинокі дерева тиса в складі природних угруповань.

Усі місцезнаходження *T. baccata* з околиць смт. Красноільськ та с. Банилів-Підгірний розташовані в межах загальнозоологічного заказника місцевого значення “Зубровиця”. Необхідно виділити їх зі складу цього заказника як ботанічні пам'ятки природи. Це ж стосується інших не забезпечених охороною місцезнаходжень цього виду. При цьому слід застосовувати активні методи збереження, не допускаючи надмірного затінення, щоб забезпечити нормальний розвиток сходів, а біля поодиноких дерев провести підсадку попередньо вирощених саджанців *T. baccata*, щоб створити умови для природного відтворення популяцій. Ці заходи дозволять забезпечити збереження і відтворення лісів з участю цього реліктового виду на Буковині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнагий В.И., Стефанік В.И., Якимчук Н.К. Проблемы охраны фитогеофонда Северной Буковины // Пути повышения продуктивности, эффективности использования и охраны природных ресурсов Украинских Карпат и Прикарпатья: Сб. науч. трудов. – К., 1989. – С. 47-52.
2. Гиндич О.В. Тис на Буковині // Укр. ботан. журн. – 1960. – 17, № 4. – С. 82-84.
3. Горохова З.Н. Леса Черновицкого лесхоза и пути повышения их продуктивности // Научный ежегодник за 1959 год. Биол. ф-т. – Черновцы, 1960. – С. 399-402.
4. Горохова З.Н., Солодкова Т.І. Лісова рослинність Буковинських Скибових Карпат і її раціональне використання // Укр. ботан. журн. – 1965. – 22, № 3. – С. 68-73.
5. Горохова З.Н., Солодкова Т.І. Ліси Радянської Буковини. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 213 с.
6. Горохова З.Н., Солодкова Т.І., Заец З.С. Геоботаническая характеристика лесов Прут-Серетского междуречья // Тез. докл. XX научной сессии. – Черновцы, 1964. – С. 160-163.
7. Горохова З.Н., Швиденко А.Й. Зеленые зоны Буковины // Карпатские заповедники. – Ужгород: Карпаты, 1966. – С. 122-128.
8. Горохова З.Н., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Тисс (*Taxus baccata* L.) в лесах Черновицкой области // Науч. ежегодник за 1958 год. Биол. фак-т. – Черновцы, 1960. – С. 371-374.
9. Горохова З.Н., Шеляг-Сосонко Ю.Р. *Taxus baccata* L. в лесах Черновицкой области // Ботан. журн. – 1960. – 45. – С. 1322-1325.
10. Горохова З.Н., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Тис ягідний, берека, в'яз шершавий у лісах Радянської Буковини // Охорона природи Західних областей України (мат-ли міжобл. конф.) – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – С. 30-33.

11. **Дзундза Ю.** Відновлення тиса ягідного в західних областях УРСР // Перша конференція молодих вчених Західних областей УРСР: Тези доповідей. – Львів, 1972. – С. 84-85.
12. **Екофлора України.** Т.1. Дідух Я.П., Плюта П.Г., Протопопова В.В. та ін. / Відпов. ред. Я.П. Дідух. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 284 с.
13. **Заець З.С., Солодка Т.І., Стойко С.М.** Ботанічні резервати і пам'ятки природи Чернівецької області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 220-252.
14. **Зеленая книга Украинской ССР /** Ред. Шеляг-Сосонко Ю.Р. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.
15. **Котов М.І.** Рідкісні та ендемічні рослини флори України і необхідність їх охорони // Охороняйте рідну природу. – К.: Урожай, 1964. – С. 5-12.
16. **Красная книга СССР.** – М.: Лесная промышленность, 1984. – Т. 2. – 480 с.
17. **Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю.** Рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. – Л.: Ліга-Прес, 2002. – 76 с.
18. **Определитель высших растений Украины /** Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
19. **Солодка Т.І.** Букняки Буковинського Прикарпаття, які підлягають охороні // Досягнення ботанічної науки на Україні. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 81-82.
20. **Стойко С.М.** Організація заповідників, резерватів і пам'яток природи в Карпатах // Тези доп. наук.-техн. конф. – К., 1964. – С. 67- 71.
21. **Стойко С.М.** Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 143 с.
22. **Стойко С.М.** Карпатам зеленіти вічно. – Ужгород: Карпати, 1977. – 175 с.
23. **Хорология флоры Украины /** Барбарич А.И., Доброчаева Д.Н., Дубовик О.Н. и др. – К.: Наук. думка, 1986. – 272 с.
24. **Червона книга України.** Рослинний світ / Ред. Ю.Р.Шеляг-Сосонко. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.
25. **Юзьків М. І.** Тис у Княздвірській лісовій дачі на Прикарпатті // Матеріали про охорону природи на Україні. – Київ, Вид-во АН УССР. – 1958. – С. 36.
26. **Polska Czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe.** Wyd. 2 / Red.: R. Kazmierczakowa, K. Zarzycki. – Kraków: Inst. botaniki im. W. Szafera PAN , Inst. Ochrony Przyrody PAN, 2001. – 664 s.
27. **Тора Е.** Über einige seltene Pflanzenarten der Bucovina und ihre letzten Zufluchtstätten // Bull. Fac. de Stiinte din Cernauti. – Cernauti, 1932. – S. 179-187.